

विद्याविद्ययोर्लक्षणमाह अविधिरिति अत्र अक्षरात्कारणात् हिरण्यगर्भसृष्टिः प्रथमा विराट्सृष्टिर्द्वितीया एकतः एतेषां त्रयाणामन्यतमे एकस्मिन्विषये यो विधिः आमोतेरादिमत्वात् आमोतिहवाइदं सर्वमादि
मांश्च भवतिय एव वेदेति तत्तदुपास्तिविधानं सा विद्या यो विधिस्तत्त्वमस्य हं ब्रह्मास्मि अयमात्मा ब्रह्मेति सिद्धवत्कथनं सा विद्या अयमर्थः यथारज्जुं सर्पत्वेन पश्यन्तीति तन्नरं प्रतिकश्चिद्रज्जुरियं न सर्प इति सिद्धवद्रज्जु
भावमुपदिशति तेन च साक्षात्कृतेन सद्योभयनिवृत्तिर्जायते सोऽयमविधिर्विद्या अतिविशेषादाप्रवाक्ये श्रद्धाहीनं प्रति इमं सर्परज्जुत्वेन भावयतस्तवरज्जुरेव भविष्यति सच कर्मश्रद्धाजडो विधौ विश्वस्य भावनाबले
न तस्य रज्जुत्वं पश्यति सर्वदृष्टिबगरुडभावेन नात्मनो निर्विषत्वं तद्वत्सोऽयं विधिरविद्येति तद्वदत्रापि ध्येयं ॥ २३ ॥ उपहितयोर्महदहंकारयोः सूत्रविराडपरपर्याययोः सृष्टिमुक्त्वा तदुपाध्योः सृष्टिमाह भूतेति भू

अविधिश्च विधिश्चैव समुत्पन्नौ तथैकतः ॥ विद्याविद्येति विख्याते श्रुतिशास्त्रार्थचित्तकैः ॥ २३ ॥ भूतसर्गमहंकारात्तृतीयां विद्धि पार्थिव ॥ अहंकारेषु सर्वेषु चतु
र्थं विद्धि वैकृतं ॥ २४ ॥ वायुर्ज्योतिरथाकाशमापोऽथ पृथिवी तथा ॥ शब्दः स्पर्शश्चरूपं चरसो गंधस्तथैव च ॥ २५ ॥ एवं युगपदुत्पन्नं दशवर्गमसंशयं ॥ पंचमं वि
द्धिराजेंद्रभौतिकं सर्गमर्थवत् ॥ २६ ॥ श्रोत्रं त्वक्क्षुषीजिह्वाघ्राणमेव च पंचमं ॥ वाक्कहस्तौ च पादौ च पायुर्मद्वृतं तथैव च ॥ २७ ॥ बुद्धीन्द्रियाणि चैतानि तथा कर्मे
न्द्रियाणि च ॥ संभूतानीह युगपन्मनसा सह पार्थिव ॥ २८ ॥ एषा तत्त्वचतुर्विंशतिः सर्वा कृतिषु वर्तते ॥ यां ज्ञात्वा नाभिश्चोचंति ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिनः ॥ २९ ॥ एतदेहं
समाख्यानं त्रैलोक्ये सर्वदेहिषु ॥ वेदितव्यं नरश्रेष्ठ स देव नरदानवे ॥ ३० ॥ स यक्ष भूतगंधर्वसकिन्नरमहोरगे ॥ स चारणपिशाचैव स देवर्षिनिशाचरे ॥ ३१ ॥ स
दंशकीटमशके स पूतिकृमि मूषिके ॥ शुनिश्च पाके चैण्ये स चांडाले स पुल्कसे ॥ ३२ ॥ हस्त्यश्च खरशार्दूलैः स वृक्षे गवि चैव ह ॥ यच्च मूर्तिमयं किंचित्सर्वत्रैतन्निद
र्शनं ॥ ३३ ॥ जले भुवितथाकाशे नान्यत्रेति विनिश्चयः ॥ स्थानं देहवता मासीदित्येव मनुशुश्रुम ॥ ३४ ॥ कृत्स्नमेतावत्स्तातक्षरते व्यक्तसंज्ञितं ॥ अहन्य
हनिभूतात्मा ततः क्षरइति स्मृतः ॥ ३५ ॥

तानि पंचतन्मात्राख्यानि सूक्ष्मपंचभूतानि अपंचीकृतानि सर्वेषु सात्विकराजसतामसेषु वैकृतं विकृतमेव वैकृतं ॥ २४ ॥ तमेवाह वायुरिति तत्र वाय्वादीनि पंचीकृतानि स्थूलानि भूतानि शब्दादिसहितानि ताम
साहंकाराच्चतुर्थः सर्गः ॥ २५ ॥ युगपदित्याकाशाद्वायुः वायोरग्निरित्यादिः श्रौतक्रमोऽनादरणीय इत्युक्तं दृष्टिस्तद्व्यभिप्रायेण भौतिकं स्थूलभूतजं ॥ २६ ॥ तमेवाह श्रोत्रमिति ॥ २७ ॥ अत्र तामसानि भूता
नि सात्विकानि मनःश्रोत्रादीनि राजसानि वागादीनि जाड्यप्रकाशप्रवृत्तिधर्मत्वादेतेषामयं विभागो बोध्यः ॥ २८ ॥ एषा मूलप्रकृतिः चतुर्विंशाच्चतुर्विंशतितमी चतुर्विंशीत्युज्जुः पाठः सर्वाकृतिषु सर्वासु विकृ
तिषु यां प्रकृतिपुरुषात्पृथग्भूतां ज्ञात्वा ॥ २९ ॥ एतद्विकृत्यात्मकं देहं पिंडं ब्रह्मांडात्मकशरीरं ह्रीब्रह्मार्थं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ जलेति नान्यत्रेति च पंचमहाभूतानि त्वेव देहवान् जीवस्तान्यतीतस्तु ब्रह्मे
वेति भावः ॥ ३४ ॥ एतावतः एतावत्पर्यंतं अक्षरावधियद्यक्षरं तत्क्षरते भूतात्मा चतुर्विंशकः संचातः ॥ ३५ ॥